

Ceziretu İbn Ömer¹

Cizre, etrafı surlarla çevrili bir şehirdir. Dicle nehri, hilal misali onun etrafını kuşatır. Burası İslamî dönemde ortaya çıkmış bir şehirdir. H. 200'lerden (m. 815'ler) sonra Me'mûn zamanında Hasan b. Ömer b. el-Hattâb et-Tağlibî planını çizmiş ve onu inşa etmiştir. Bu nedenle şehir, onun adıyla anıla gelmiştir.²

İbn Vâdih, Diyar-ı Rabia şehirleri (kuver) arasında Ceziretu'l-Ekrâd'ı saymıştır.³ Sanırım söz konusu yer, bu Cezire'dir ve burası, kendisine nispet edilen İbn Ömer tarafından imar edilmeden önce bu adla biliniyordu.

* İbn Şeddâd, İzzuddin Muhammed b. Ali (١١٨٥/١١٨٤), *el-A'lâku'l-Hatıra fi Zikri Umerai's-Şâm ve'l-Cezira*, thk Yahya Abbâre, Dımaşk 1978, III/I, 288-320. Tercüme, eserin "Ceziretu İbn Ömer" başlığı ile başlayan ve Cizre tarihini anlatan bölümden ibarettir. Yazar günümüz Cizre karşılığı olarak "Ceziretu İbn Ömer" adını kullanmıştır. Bununla birlikte müellifimiz, bazen aynı yer anlamında "el-Cezire" adını kullanmaktadır. Tercümede birinci adlandırmayı aslına sadık kalarak muhafaza ederken; ikincisini, buranın Güneydoğu Anadolu'nun tamamını içine alan bölgeyi ifade eden "el-Cezire" ile karıştırılmaması için şehrin günümüzdeki karşılığı olan "Cizre" adını kullanmayı uygun gördük. Metindeki dipnotlar ise eserin muhakkikine ait olup mümkün mertebe müdahale edilmemiştir. Bununla birlikte, tahkik tekniğiyle ilgili dipnotlar ve tercümede gerek görülmeden tekrarlar çevrilmemiştir. Ayrıca dipnot yerlerinde, konunun akışı çerçevesinde bazen kaydırmalar yapılmıştır. Kısmen de olsa ilavelerde bulunulmuştur. (Mütercim)

** Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 İbn Hallikân'ın anlattığına göre; Şehrin nispet edildiği İbn Ömer'in, Irak emiri Yusuf b. Ömer es-Sakaft olduğu söylenmekle birlikte; işin doğrusu adı geçen kişi, Musul'a bağlı şehirlerden Barkaid halkından Abdülaziz b. Ömer'dir. Bu kişi şehri inşa ettiği için onun adıyla anıla gelmiştir. Bazı kaynaklarda şehir, Evs ve Kâmil adındaki iki oğluna nispetle "Ceziretu İbney Ömer" veya "Ceziretu Evs ve Kâmil İbney Ömer b. Evs et-Tağlibî" şeklinde geçer. Bk. İbn Hallikân, Şemsuddin b. Ahmed (681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân*, I-VIII, thk. İhsân Abbâs, Dârü Sâdır, Beyrut 1973, III, 349-350. (Mütercim) Yine *Vefeyâtu'l-A'yân*'da geçtiğine göre Ceziretu İbney Ömer, Musul'un yukarısında Dicle nehri kenarındadır. Burası, nehirle çevrili olduğu için Cezire adını almıştır. Vakidî'nin dediğine göre, Barkaid halkından Abdülaziz b. Ömer şehri kurmuştur. Bk. İbn Hallikân, IV, 143.

2 Ömer b. el-Hattab el-Adevî'nin evi Tağlib kabilesinin İslamî dönemde kurduğu üç meskenin biridir. el-Hasan b. Ömer b. el-Hattâb el-Adevî, Musul'u Muhammed el-Emin'den istedi ve orası 197/812 yılında ona bağlandı. Bk. el-Ezdi, Yezid b. Muhammed (334/945), *Tarihü'l-Mevsil*, thk. Ali Habibe, Kahire 1967, s. 326, dipnot: 2.

3 Müellif, bu alıntıyı İbn Vâdih (Ya'kubi) 'ın "el-Mesâlik ve'l-Memâlik" adlı eserinden yapmış olmalıdır. Çünkü İbn Vâdih'in "el-Buldân" adlı eserinde böyle bir kayıt geçmemektedir.

Enlemi (arz) 37 derece, yükseleni (tâli') başak burcu, konumunu belirleyen yıldız (sahibü's-sâa) Merkür (Utarit).

Surlarının üç tane kapısı var:

1. Dağ kapı (Bâbü'l-Cebel).
2. Yeni kapı (el-Bâbü'l-Cedîd).
3. Su kapısı (Bâbü'l-Mâ').

Şehirde, içinde Cuma namazı kılınan iki cami vardır. Biri eskidir. Diğeri ise Musul'un hükümdarı Melik Rahim Bedreddin Lü'lü'nün mevlalarından Şiblü'd-Devle tarafından inşa edilen camilerdendir.

Orada, İmam Şafîî (r.a.)'nin mezhebinin esaslarına göre ders verilen dört medrese vardır:

1. İbnü'l-Bezrî adıyla bilinen medrese.
2. Zahirüddin Kaymaz el-Atabekî adıyla bilinen medrese.
3. Er-Radaviyye adıyla bilinen medrese.
4. Kadı Cemaletdin Abdurrahim adıyla bilinen medrese.

Şehrin varoşlarında da Şemseddin Sırtekin adıyla bilinen bir medrese daha vardır.

Şehrin içinde iki tane kervansaray vardır. Bunlardan biri, Salaheddin el-Arac adıyla bilinir. Diğeri de ez-Zahiriyye adıyla bilinir. Şehrin dışında da iki tane kervansaray vardır. Bunlardan birisi, el-Bâtinâ kervansarayı adıyla bilinir.⁴

Şehirde seksen adet mescit olduğu söyleniyor. Ayrıca orada bir adet hastane ve on dört tane hamam vardır.

Şehrin içinde, surların altında yaklaşık otuz kadar bostan vardır. Ayrıca Cizre'nin şu kaleleri mevcuttur:

1. el-Cerahiye.
2. Ferah kalesi
3. Berhu (Burce)
4. Fenek

4 Müellif, ikinci kervansarayın ismini vermemiştir.

5. el-Cüdeyde
6. el-Kasr
7. Eruh
8. Kinkever

Cizre’de Yöneticilik Yapanlar

Daha önce de ifade edildiği gibi Ceziretu İbn Ömer’i el-Hasan b. Ömer b. el-Hattab et-Tağlibî inşa etmiştir.⁵ Bu zat, Harun er-Reşid’in oğulları Emin ve Me’mûn dönemlerine muasır idi. Dolayısıyla buranın inşası söz konusu iki hükümdardan birinin döneminde olmalıdır. Adı geçen Hasan vefat edince, ondan sonra kardeşi Ahmed b. Ömer b. el-Hattâb buranın yönetimine geçti. Me’mûn zamanında ölünceye kadar da bu görevi sürdürdü.

Ceziretu İbn Ömer, bazen Diyar-ı Rabia yöneticileri bazen de Musul yöneticileri tarafından yönetildi. Bu durum, Diyar-ı Bekir idaresine Muhammed b. Râik geçinceye kadar devam etti. Burası, Ebû Musa İsa b. eş-Şeyh b. es-Selîl Diyar-ı Bekir’i ele geçirinceye kadar da onun elinde kaldı. Bu dönemde Cizre, Musul hükümdarlarına bağlandı.

Daha sonra Benî Hamdân, Mardin ve Diyar-ı Bekir ele geçirdiler. Ardından da Musul’a hakim oldular. Adududdevle tarafından, Nâsiruddevle’nin iktidarına 369 (979) yılında son verilinceye kadar Cizre onların elinde kaldı.⁶ Burası, 372 (983) senesi Şevvâl ayında vefat edinceye kadar Adududdevle b. Büveyh’in elinde kalmaya devam etti.

Ondan sonra “Bâz” adıyla bilinen Abdullah Hüseyin b. Düstek el-Kürdî Diyar-ı Bekir ve Musul’u ele geçirdi. Böylece Cizre ona bağlanmış oldu. Bâz el-Kürdî 380 (990)’da öldürülünceye kadar da onun elinde kaldı. Sonra kız kardeşinin oğlu Nasruddevle Ebû Nasr İbn Mervân burayı ele

5 Adı geçen kişinin nisbesi, yazmada bazen “es-Sa’lebi” lafızıyla geçiyor. Ancak Tarihu’l-Mevsil’(s.326) de şöyle deniliyor: “Hasan b. Ömer et-Tağlibî, Muhammed adına Musul’un yönetimini eline aldı.”

6 Nâsiruddevle Ebu Muhammed el-Hasan b. Ebi’l-Hicâ’ Abdullah b. Hamdân 2 Rabiussani 358 yılında vefat etmiştir. işin doğrusu Adududdevle Ebu Tağlib Fadlallah el-Gazanfer b. Nâsiruddevle’nin 369 yılında öldürüldüğü ve iktidarının sona erdiği. Bk. Ebü’l-Fidâ, el-Muhtasar fi Ahbârî’l-Beşer, I-IV, el-Matbaatül-Huseyniye el-Mısriyye, baskı. 1, Kahire 1907, II, 119-120.

geçirdi ve 453 (1061) yılında ölünceye kadar burası onun elinde kaldı. Bu zat, ülkeyi çocukları arasında paylaşmıştı. Bu paylaşımında Meyâfarikin ve Ceziretu İbn Ömer Nizameddin Ebü'l-Kasım'ın payına düşmüştü. Nizameddin'in vefatından sonra mülkü Nâsiruddevle'ye intikal etti. Ceziretu İbn Ömer, Vezir Fahruddevle Muhammed b. Muhammed b. Cehîr, Sultan Melikşah tarafından üzerine gönderilinceye kadar onun elinde kalmaya devam etti. Sonuçta bu zat, 478 (1085) yılında Diyar-ı Bekir ile birlikte Cizre'ye de sahip oldu. Ceziretu İbn Ömer, 479 (1086) yılına kadar İbn Cehîr'in naipleri eliyle yönetilmeye devam etti.

Sultan Melikşah, el-Amîd Ebü'l-Feth Ali el-Belhî'yi Diyar-ı Bekir'e atayınca, bu zat diğer yerlerle birlikte Ceziretu İbn Ömer'i de yönetimi altına aldı. Sultan Melikşah 485 (1092) senesinde ölünceye kadar da bu görevi sürdürdü.

O sırada Nâsiruddevle Mansûr b. Nizameddin b. Nasruddevle b. Mervan, Bağdat'ta idi. Hemen Bağdat'tan ayrılıp Ceziretu İbn Ömer'e yürüdü ve burayı ele geçirdi. Burası 487 (1094) senesine kadar onun elinde kaldı. Bu tarihte Cegermiş, onun üzerine yürüdü ve şehri ele geçirdi. Emir Şemsuddevle (Cegermiş), 500 (1107) yılında ölünceye kadar, buranın yönetimini elinde bulundurdu.

Kılıç Arslan⁷ öldürüldükten sonra ise Cavlî, Musul'a hakim oldu. Ceziretu İbn Ömer'e Habeşî b. Cegermiş'i babasının kölelerinden Ğazâğlı adlı bir emirle birlikte atadı. 501 (1107) yılına girildiğinde Mevdûd, Musul'u ele geçirdi.⁸ O da Cizre'yi Habeşî'ye teslim etti. Daha sonra Mevdûd öldürüldü.⁹ Ardından Musul'a Aksungur el-Bursukî sahip oldu ve Cizre'yi 515 (1121) yılında teslim aldı. Batıniler onu camide öldürünce-

7 Kılıçarslan b. Süleyman, Konya, Aksaray ve diğer memleketlerin hükümdarı, yenileceğini hissedince kendisini Habur nehrine attı. Atıyla birlikte derin sulara batınca boğuldu. Günler sonra su yüzüne çıktı ve Habur köylerinden Şemsaniye'de defnedildi (500/1106). Bk. İbnü'l-Esir, Ali b. Muhammed (630/1232), el-Kâmil fi't-Tarih, I-XIII, Dâru Sâdır, Beyrut 1965, VIII, 240, 241.

8 İbnü'l-Esir, Mevdûd'un Musul istilasını, 502 yılı (1108) hadiseleri arasında sayar. Bk. el-Kâmil, VIII, 252.

9 21 Rabiulevvel 507 (1113) yılında Musul'un hükümdarı Emir Mevdûd b. Altuntekin ve Sultan Muhammed'in emirlerinden biri ile birlikte Dimaşk'ta Emevi Camii avlusunda Cuma namazını müteakip suikasta uğradı. O sırada Şam hükümdarı Tuğtekin ile el ele idiler. Şam'daki Batınilerin tuzak kurup onu öldürdüğü söyleniyor. Başka bir söylentiye göre Tuğtekin, ona tuzak kurmuş ve onu öldüren şahsı onun yanına salmıştır. Bk. el-Kâmil, VIII, 266.

ye kadar buradaki idaresi devam etti. Ondan sonra oğlu İzzeddin Mesud, 520 (1126) senesinde buraya yönetici oldu. Aksungur öldürüldüğü sırada oğlu İzzeddin Mesud, onun naibi olarak Halep'te bulunuyordu. Onun ölümü üzerine İzzeddin Mesud, Halep'ten çıkıp Sultan Mahmud'un hizmetine girdi. O da ona, ikram ve ihsanlarda bulundu.¹⁰

İzzeddin Mesud, 521 (1127) senesinde öldü.¹¹ Ardından İmaduddin Zengî görevi üstlendi. Sultan da bunu onayladı. Bunun üzerine İmaduddin Zengî, onun adına Ceziretu İbn Ömer'e yürüdü.¹²

İmaduddin Zengî'nin Cizre Hükümdarlığı

İmaduddin Zengî Ceziretu İbn Ömer'e gittiğinde, el-Bursuki'nin orada bulunan köleleri, onun şehre girmesine engel oldular. O da şehri kuşattı. Anlaşmak için onlarla mektuplaştı. Teslim oldukları taktirde onlara çok mal dağıtacağı vaadinde bulundu. Fakat onun bu çağrısına cevap vermediler. Sonuçta onlarla savaşmaya karar verdi. Fakat aralarında Dicle nehri vardı. Bu nedenle, nehri geçip şehre ulaşmaları için insanlara suya atlamalarını emretti. Onlar da bu emri yerine getirdiler. Bazısı yüzerek, bazısı gemilerle, bazısı da kayıklarla karşıya geçtiler ve şehir halkına karşı çoğunluğu sağladılar. Şehir halkı, Dicle'yi geçmek isteyenlere engel olmak için Cizre'nin dışına, şehir ile Dicle nehri arasında bulunan "ez-Zellake" adıyla bilinen yere çıkmışlardı. Nehri geçen askerlerle savaşarak onlara engel oluyorlardı. Ancak İmaduddin Zengî'nin askerleri, onlara karşı giderek çoğunluğu sağladılar. Neticede şehir halkı ez-Zellake'de hezimete uğradı. Şehirde bulununlar da bunu görünce zaafa düşüp gevşediler ve artık şehrin ya barışla ya da savaşla ele geçirileceğine kanaat getirdiler. Onun için

10 İbnü'l-Esir'in anlattığına göre; Aksungur öldürüldüğü zaman oğlu İzzeddin Mesud, Haleb'i Frenklere karşı savunuyordu. Babasının adamları ona haberi ulaştırdıklarında hemen Musul'a doğru yola çıktı ve Zilhicce'nin başında Musul'a girdi. Babasının oradaki adamlarına ihsanlarda bulundu. Sultan Mahmud'un hizmetine girdi. Onunla karşılıklı ihsanlarda bulundular. Bk. el-Kâmil, VIII, 320.

11 İzzeddin Mesud b. Aksungur el-Bersuki 521 (1127) senesinde, Rahbe şehri kendisine teslim edildiği gün öldü. Şehri kuşatırken hastalanmıştı. Bk. Tarihu Ebi'l-Fidâ, II, 238.

12 Ebü'l-Fida'in anlattığına göre; Mesud'dan sonra el-Bursuki'nin kölelerinden Cavli adlı biri, işi üstlendi ve Mesud'un küçük kardeşlerinden birini başa geçirdi. Sultan Mahmud'da da kendisinin görevlendirilmesi konusunda mektup yazdı. Ancak onun bu talebine cevap vermedi. Musul'a İmaduddin Zengî b. Aksungur'u görevlendirdi. Bk. Tarihu Ebi'l-Fidâ, II, 238-239.

emân talebinde bulunmak üzere İmaduddin Zengî'ye mektup gönderdiler. O da bu talebe olumlu cevap verdi. O sırada askerleriyle birlikte ez-Zellake'deydi. Ona şehri teslim ettiler. O da askerleriyle birlikte şehre girdi. O gece Dicle suyu aşırı derecede yükseldi. Öyle ki sular, şehir surlarına kadar ulaştı. İmaduddin'in bulunduğu ez-Zellâke sular altında kalmıştı. Eğer ikinci güne kadar orda kalmış olsaydı askerleriyle birlikte helak olacaktı, onlardan kimse kurtulamayacaktı. Bu (mucizevî) olayı gören şehir halkı ve diğerleri onun yüce bir şahsiyet olduğuna kanaat getirdiler. Bu şekilde başlayan işin, büyük bir iş olduğuna inandılar.

541 yılı Rebiulaher ayı sonunda (1146 yılı Ekim ayı başları), Ca'ber kalesinde öldürülünceye kadar Cizre, onun elinde kaldı.¹³ Ardından oğlu Seyfeddin Ğazî, Musul ve Cezire'ye sahip oldu. Ceziretu İbn Ömer'i de Ebû Bekir ed-Dübeysi'ye ikta etti. Cizre, Musul hükümdarı Seyfeddin Ğazî 544 (1149) yılında vefat edinceye kadar, Ebû Bekir ed-Dübeysi'nin elinde kaldı.

Daha sonra Musul'a Kutbeddin Mevdûd hakim oldu. Ancak o, Ceziretu İbn Ömer'i Ebû Bekir ed-Dübeysi'den alamadı. Onun için Ebû Bekir ed-Dübeysi, 552 (1157) yılında ölünceye kadar, burayı elinde bulundurmaya devam etti. Ondandı sonra "Ağlebek" adlı bir kölesi, şehre hakim olma girişiminde bulundu. Askerler de ona boyun eğdi. Bu gelişme üzerine Musul hükümdarı Kutbeddin Mevdûd şehrin üzerine yürüdü ve orayı üç ay boyunca kuşattı. Ardından, 553 (1158) senesinde Şehri Ağlebek'ten teslim aldı ve bunun karşılığında ona başka yerler ikta etti. Kutbeddin, ölüp ardından oğlu Seyfeddin Ğazî başa geçinceye kadar, Ceziretu İbn Ömer'e hakim olmayı sürdürdü.

Hükümdarların İbret Alması Gereken Bir Hikaye

İbnü'l-Esir, tarihinde babasının şöyle dediğini anlatır: "Bildiğiniz gibi ben, Kutbeddin adına Ceziretu İbn Ömer'i yönetiyordum. Onun ölümünden kısa bir süre önce Musul'daki divandan bize bir mektup geldi. Bu mektupta el-Akîme'deki bütün bostan ve bahçelerin ölçülüp vergilendirilmesi emrediliyordu. Burası Cizre hizasında bulunan bir köy idi. Aralarında Dicle geçiyordu. Çok sayıda bahçesi vardı. Bir kısmı, ölçülüyor ve her

13 Bk. el-Kâmil, IX, 13.

cerib* başına belli bir miktar vergi alınmıyordu. Bir kısmı, haraca tabi idi. Bir kısmı da belirsiz olup ondan her hangi bir şey alınmıyordu. Orada benim de çok sayıda mülküm vardı. Ben derdim ki, işin doğrusu insanların aleyhine olacak bir değişiklikte bulunmamaktır. Ben bunu orada arazilerim olduğu için söylemiyordum. Sadece, devlet için insanlardan gelecek duanın devam etmesini istiyordum. Ancak naibin yazısı bana geldi. Ölçümün mutlaka yapılması gerektiği emrediliyordu. Ben de bu emri ilan ettim. Orada sâlih insanlar bulunuyordu. Onlarla dostluğum vardı. Aramızda bir sevgi muhabbet vardı. Bu mesele nedeniyle o insanların tamamı bana geldiler. Onlarla birlikte bu emrin geri çekilmesi için ricada bulunmamı isteyenler vardı. Ben de onlara bu konuda defalarca müracaata bulunduğumu, fakat netice alamadığımı söyledim. Bunun üzerine onlardan iki kişi özel olarak yanıma çıktılar. Onların iyi niyetli sâlih kişiler olduğunu biliyordum. Benden bir defa daha ricada bulunmamı istediler. Ben de onların bu talebini yerine getirdim. Fakat ölçüm konusunda ısrar ediliyordu. Ben de o iki şahsa durumu anlattım. Birkaç gün geçmeden ikisi yine yanıma geldiler. Onları görünce tekrar müracaatta bulunmam için geldiklerini zannettim, şaşırdım. Onlara durumu izah etmeye çalıştım. Onlar ise bana *“Biz, sana bunun için gelmedik. Biz sadece sana işimizin görüldüğünü bildirmek için geldik.”* dediler. Kendileri için aracılık yapan birilerini Musul’a gönderdiklerini zannettim ve *“Musul’da bu konuda sizin için konuşan kimdir?”* dedim. *“Bizim ve bütün Akîm halkının ihtiyacı gökten karşılandı.”* dediler. Ben bunu içlerinden geçirdikleri bir temenni olarak söylediklerini sandım. Sonra kalkıp çıktılar. Aradan on gün geçmemiştiki Musul’dan bir mektup bana ulaştı. Tutuklu ve mahkûmların serbest bırakılması, ölçüm ve vergi toplama işinin bırakılması emrediliyordu. Sultan Kutbeddin’in çok hasta olduğu söyleniyor ve sadaka verilmesi isteniyordu. İki veya üç gün sonra ise onun vefat ettiğini bildiren yazı bize geldi. Ben o iki kişinin söylediklerine şaşım kaldım. Onların keramet sahibi olduklarını kanaat getirdim.” Babam bu hadiseden sonra onları sık sık ziyaret eder, onlara hürmet ve ikram da bulunur oldu.¹⁴

* Yaklaşık 1366 m2. Bk. Diyanet İslam Ansiklopedisi, VII, 402.(Mütercim)

14 Bk. *el-Kâmil*, IX, 107.

Muizzuddin Sencerşâh'ın Cizre Hâkimiyeti

Cezire, 576 (1180) yılında ölünceye kadar Musul hükümdarı Seyfeddin Gazi'nin elinde kaldı. Ölmeden önce oğlu Muizzuddin Sencerşâh'ı veliaht tayin etmişti. O zamanlar yaşı daha 12 idi.

O sıralarda Sultan Melik Nâsır Salaheddin Yusuf b. Eyyüb'un durumu güçlenmiş, işi büyümüş ve istikrar kazanmıştı. Onun için ondan korkuyorlardı. Seyfeddin Gazi'nin kardeşi İzzeddin Mesud b. Mevdûd da onun hükümdarlığını kabullenmekten ve böyle bir şeyi onaylamaktan kaçınıyordu.

Bunun üzerine; emirler, ileri gelen şahsiyetler ve Mücahiduddin Kaymaz, Seyfeddin Gazi'ye, hem yaşının büyüklüğü, hem de ondaki yiğitlik, akıl ve özgüvenden dolayı kardeşi İzzeddin Mesud'a hükümdarlığın verilmesini; iki çocuğuna da ülkenin bir kısmının verilmesi, asıl yetkilinin ise amcaları İzzeddin olması ve ona bağlı olmaları; işlerini de Mucahiduddin Kaymaz'ın üstlenmesini önerdiler.

Seyfeddin Gazi, bu kararı yürürlüğe koyup, kardeşine Musul hükümdarlığını verdi. Muizzuddin Sencerşâh'a Ceziretu İbn Ömeri, küçük kardeşi Kesk'e de Akru'l-Hamidiye kalesi'ni verdi.

İzzeddin Mesud, hükümdarlıktaki istiklalini sağladı. İşleri yoluna girdi. Ona muhalefet edecek biri çıkmadı.¹⁵

Cizre yönetimi, 605 (1208) yılına girilinceye kadar Sencerşâh'ın elinde kalmaya devam etti.

Sencerşâh'ın Öldürülmesi ve Oğlu Muhmud'un İktidarı

Bu sene (605/1208) içerisinde, Ceziretu İbn Ömer'in hükümdarı Sencerşâh b. Gazi b. Mevdûd b. Zengî b. Aksungur öldürüldü. O, Musul hükümdarı Nureddin'in amcaoğlu idi. Oğlu Gazi, onu öldürmüştü; bu konuda da hile ve dehaya dayalı ilginç bir yöntem takip etmişti.

Onu öldürmesinin sebebi ise Sencerşâh'ın, hem bütün tebaa ve askerlere karşı, hem de aile ve çocuklarına karşı kötü muamelede bulunmasıydı. Çocuklarına karşı kötü muamelesi, iki oğlu Mahmud ve Mevdûd'u ez-Ze-

15 Bk. *el-Kâmil*, IX, 150.

vezân bölgesindeki Ferah kalesine sürmesi derecesine varmıştı. Bu oğlunu da şehirdeki bir konağa çıkartıp oturtmuş; onun dışarı çıkmasını ve hareket etmesini engellemek için de başına görevliler dikmişti. Bu konak, tebaadan birinin bahçesine bitişikti. Buradan eve yılanlar, akrepler ve benzeri zararlı hayvanlar giriyordu.

Hatta günlerin birinde Ğazi, bir yılan yakalamış ve ona karşı yumuşak ümidiyle onu bir mendilin içinde babasına göndermişti. Ancak ona yine şefkat göstermemişti. Bunun üzerine Gazî, içinde bulunduğu evden kurtulmak için bir plan yaptı. Gizlendi ve kendisine hizmet eden adamlardan birini yerine koydu. Adam ona çok benziyordu. Ona Cizre'den çıkıp Musul'a gitmesini ve orada kendisini Ğazi b. Sencerşâh olarak tanıtmasını emretti. Adam da gitti ve kendisinin Ğazi b. Sencerşâh olduğunu duyurdu. Nureddin, onun Musul'a yaklaştığını duyunca ona elbise, harçlık ve bir at gönderip; *"Baban işlemediğimiz günahları boynumuza atıyor. Bizi kötülükle anıyor. Şayet bize gelersen, bu işi daha da ileri götürüp şenaat ve rezalet derecesine vardırarak; neticede onunla sonu gelmez bir kavgaya düşeceğiz!"* dedi ve ona babasına geri dönmesini emretti. Bunun üzerine adam, Şam'a doğru yürüdü. Vardığı her yerde kendisinin Cizre hükümdarının oğlu Ğazi olduğunu açıklıyordu.

Ğazi'nin kendisi ise bir süre gizlendi. Daha sonra, bir yolunu bulup babasının konağına girmeyi başardı. Orada bir sırdaşlarının yanında saklandı. Aslında konaktakilerin çoğu bunu biliyordu. Fakat babasından onu gizliyorlardı. Çünkü babasının onlara karşı göstermiş olduğu şiddetten dolayı onlar da ondan kurtulmak istiyorlardı. Bu hal üzere kalmayı sürdürdü. Babası ise onun Şam'da olduğuna kanaat getirerek artık peşini bıraktı.

Babası bir gün şehir dışında nedimleriyle birlikte içmeye çıkmıştı. O gün, gündüz boyunca şarkıcılara ayrılık ve benzeri konular üzerine şarkılar söyletip ağlıyordu. Ecelin yaklaştığı, ölümün yakın olduğu, içinde bulunduğu imkanların yok olacağı yönünde sözler sarf ediyordu. Günün sonuna kadar bu şekilde devam etti ve konağına geri döndü. Cariyelerinden birinin yanına girdi. Ancak oğlu (Ğazi) de o cariyenin yanında idi.

Gece olunca babası, helâya gitti. O da arkasından içeri girdi ve ona 14 bıçak darbesi vurdu. Sonra boğazını kesip onu orada bıraktı. Ardından

hamama gitti ve cariyelerle oyuna oturdu. Şayet konağın kapısını açıp askerleri çağırıyorsa ve onlardan biat alsaydı şehrin hakimi olacaktı. Fakat o bu konuda emindi, iktidar konusunda şüphesi yoktu.

Ne var ki küçük hademelerden biri konağın kapısına çıktı ve Sencerşâh'ın konak sorumlusuna durumu haber verdi. O da devletin ileri gelenlerini toplayıp konuyu onlara açtı. Kapıları Ğazi'nin üstüne kapattırdı. Mahmud b. Sencerşâh için insanlardan biat aldı. Ardından adam gönderip onu kardeşi Mevdûd ile birlikte buldukları Ferah kalesinden getirtti. İnsanlar ona biat edip ortalık durulunca, Ğazi'nin üstüne kapatılmış olan konağın kapısına açtılar ve onu almak için yanına girdiler. Fakat o kendisini savunarak onlara engel olmaya çalıştı. Onlar da onu öldürüp konağın kapısı önüne attılar. Cesedinin bir kısmını köpekler yedi, geri kalanı ise gömdüler.

Şehre gelip yönetimi devralan Mahmud, babasının lakabı olan "Muizzuddin" unvanını aldı. Asayiş sağlayıp yerine oturduktan sonra, babasına ait cariyelerin çoğunu Dicle'de boğdurdu. İbnü'l-Esir, tarihinde şöyle diyor: "Arkadaşlarımızdan biri bana, Dicle'de yarım ok atımı uzakta boğulmuş yedi cariye gördüğünü anlatmıştı: Onlardan üçünün yüzleri ateşte yakılmıştı. Musul'da Mahmud'un cariyelerinden birini satın alana kadar bu yakmanın sebebini bilmiyordum. Bana onun, cariyeleri alıp yüzlerini ateşe tuttuğunu, yaktıktan sonra da onları Dicle'ye attığını anlattı. Onlardan boğmadıklarını da satmıştı. O konağın halkı ise bir daha bir araya gelmemek üzere dağıldılar."¹⁶

Melik Muazzam Muizzuddin'in konağında cereyan eden sözünü ettiğimiz yakmalar, boğmalar ve uzaklaştırmaların hepsi yaşandı. Fakat o,

16 Bk. *el-Kâmil*, IX, 299-300. İbnü'l-Esir meseleyi şu şekilde izah ediyor: "Sencerşâh, kötü huylu, zalim ve despot biriydi. Her türlü dümeni çeviren ikiyezlü bir şahsiyetti. İşlerin ince ayarlı ve debdebeli olmasına dikkat ederdi. Maiyeti ve başka kişilerle birlikte yapmadığı çirkinlik kalmamıştı. Mal ve mülk gaspından, hakaret ve adam öldürmeye kadar her şey. Dil, burun ve kulak kesmek gibi vahşi bir yol edinmişti onlarla birlikte. Sakal ise, onun kestirdiği sakal adedi sayılamayacak derecede idi. İşlediği zulümlerden zihni iyice yozlaşmıştı. Zulmünün şiddeti o dereceye varmıştı ki iyilik yapmak için bir insanı çağırduğunda bile o kişi daha yanına varmadan korkusundan can verirdi. Onun zamanında sefihler yükseldi; halkı soyanların ve kötülerin tezgahları iş yaptı. Şehir ise harap oldu, halkı dağıldı. Neticede Allah, kendisine en yakın olan insanlardan birini ona musallat etti ve onu öldürdü. Sonra oğlu Ğazi öldürüldü. Çok geçmeden de oğlu Mahmud, kardeşi Mevdûd'u öldürdü." Bk. *el-Kâmil*, IX, 300.

Cizre hükümdarı olarak görevini devam ettirdi. 648 (1250) yılında ölünceye kadar Melik Eşref, Melik Adil ve Benî Eyyüb'ün hizmetine her vakit koşturdu; amcağilleri ve Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü'e karşı ise düşmanlık besledi.

Muizzuddin Mahmud'un Ölümü ve Oğlu Melik Mesud Şâhânşâh'ı Ataması

Cizre hükümdarı Melik Muazzam Muizzuddin Mahmud b. Muizzuddin Sencerşâh b. Seyfeddin Ğazî b. Kutbeddin Mevdûd b. İmaduddin Zengî b. Aksungur, 648 (1250) yılının sonlarında vefat etti. Ölümünün sebebi ise onun çok yiyen biri olması idi. Bir gün aşırı bir şekilde yemek yedi. Bu yemekten dolayı hazımsızlık sorunu yaşadı. Birkaç gün bu durumda kaldı. Ardından Allah'ın rahmetine kavuştu.

O daha görevde iken, kendisinden sonra başa geçmek üzere oğlu Melik Mesud Şâhânşâh'ı Ceziretu İbn Ömer hükümdarı olarak atadı.

649 (1251) Yılına Girerken

Şam hükümdarı Melik Nâsır Salâheddin Yusuf b. Melik Aziz,¹⁷ Suva üzerine Mısırlılarla yaptığı savaştan geri dönüyordu.¹⁸ Dımaşk'a girerken Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü'ün oğlu Melik Muzaffer Alaeddin Ali ve Musul ordu komutanı Mucahiduddin Kaymaz ona eşlik ediyordu. Bunlar ona, Mısır'ın üzerine giderken el-Ariş'te katılmışlardı. Dımaşk'a varmasından yirmi gün sonra Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü'ün elçileri onun yanına vardı. Yanlarında at, kumaş ve değeri yirmi bin dinarı bulan malzemelerden oluşan kıymetli hediyeler vardı. Selâmetle dönmüş olmasından dolayı onu kutlamak için gelmişlerdi. Bir de yanlarında Bedreddin

17 Bu kişi, Kudüs fatihi Salâheddin-i Eyyübî'nin torunlarından Melik Nâsır Salâheddin Yusuf b. Melik Aziz Muhammed b. Melik Zahir Ğıyaseddin Ğazî b. Melik Nâsır Salâheddin Yusuf b. Eyyüb'tür. Bk. İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer (۱۳۷۱/۷۷۱), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, Dâru Hicr, İmbâbe 1997, XVII, 308. (Mütercim)

18 Melik Nâsır, savaşın başlarında Mısırlılara karşı üstünlük sağladığı halde daha sonra yenilgiye uğramış ve yanında bulunan birçok gözde şahsiyet esir düşmüştür. Bk. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XVII, 309. (Mütercim)

Lü'lü'nün adı geçen oğlu Melik Muzaffer Alaeddin Ali'ye yazdığı bir mektup vardı. Mektupta oğluna, Mevla Melik Nâsır'ın hizmetinde kalmaya devam etmesini, denize dalsa bile onunla birlikte dalmasını, ateşe girse onunla birlikte atlamasını emrediyordu.

Birkaç gün sonra (Moğol ordu komutanı) Baycû Noyan'ın elçileri geldiler. Yanlarında bir takım tüccarlar vardı. Ellerinde çevredeki hükümdarlara yüklenen vergi senetlerini ihtiva eden tomarlar vardı:

- Sultan Melik Nâsır'a iki yüz bin dinar.
- Rum (Selçuklu) hükümdarı İzzeddin (Keykâvus)'a iki yüz bin dinar.
- Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü'e yüz bin dinar.
- Mardin hükümdarı Melik Said'e yüz bin dinar.
- Meyâfarikin hükümdarı Melik Kâmil'e yüz bin dinar.
- Cizre hükümdarına yüz bin dinar.
- Hısnı Keyfa hükümdarına elli bin dinar haraç kesmişlerdi.

Elçilerle tüccarlar, bütün bu melikleri gezdiler ve fermanlarda istenen meblağı onlardan talep ettiler. Sonuçta onların borçlarını da bize yüklediler. Gerekçe olarak Sultan Melik Nâsır'ın büyüğümüz olması ve onunla bizim muhatap olmamızı gösterdiler. Oysa o bir şey vermeden bizim bir şey tartıp onlara vermemiz mümkün değildi. Onun için, ifade ettiğimiz gibi, Melik Nâsır'a geldiler ve onunla pazarlığa oturdular. Zeyn Süleyman el-Hafızı ve bir grup, ona elçilerle anlaşma yoluna gitmesini tavsiye ettiler.

Bu satırların yazarı olarak ben de: *"Onlarla nasıl anlaşacaksınız? Elimizde dayanağımız var; Tâcül-Mülûk, 643 (1245) yılında Kuveyk Han'a gittiğinde ona, haraç vermeyi kabul etmeyeceğimiz ve hiçbir askeri yardımda bulunmayacağımız yönünde belge yazdılar."* dedim.

Melik Nâsır, bu sözlerimi duyduğunda Halep'e adam gönderip söz konusu belgeyi getirtti. Getirilince de içeriğinin dediğim gibi olduğunu gördü. Bunun üzerine bana elçilerle birlikte adı geçen hükümdarlara gidip, elçilerle tüccarlar karşısında, onları savunmamı istedi ve bana yola çıkmamı emretti.

O sırada Cizre hükümdarı Melik Mesud'un elçileri de geldiler.¹⁹ O, babası Melik Muazzam'ın vefatından sonra Bedreddin Lü'lü'ün ona uyguladığı baskılardan müşteki idi. Ayrıca Cizre'yi ona teslim edip onun yerine kendisine yeni yerler verilmesini istiyordu. Fakat Melik Nasır Mısırlılarla meşgul olduğundan Cizre'yi teslim almak ve bunun karşılığında başka yerler vermek için vakti yoktu. Onun için beni görevlendirerek kendisi adına Musul'un hükümdarı Bedreddin'in yanına gitmemi, onun nezdinde Melik Mesud için aracı olmamı ve aralarını bulmamı istedi. Adet oluğu üzere benimle at, hilat ve sancak gönderdi. Ben de yola koyuldum. Önümden de elçiler Musul'a gittiler.

"İbnü'l-Adim" adıyla bilinen Sahib Kemaleddin Ömer'in oğlu Mecduddin Abdurrahman, oğlunun vefatından dolayı Bedreddin Lü'lü'e taziyede bulunmak için Musul'a doğru yola çıkmış ve benden önce oraya varmıştı. Musul'a ulaştığımda Musul hükümdarı Bedreddin Lü'lü ile bir araya geldik. Ona benimle gönderilen mektubu takdim ettim. Onunla Melik Mesud konusunu konuştum ve onun için Sultan Melik Nâsır adına aracı oldum. O da Melik Mesud'un onun hakkında ileri sürdüğü, babasının vefatından sonra ona yaptığı baskılar meselesinden başladı. Ardından kızı hakkında duyduğu Melik Mesud'un sarf ettiği çirkin sözlerden ve uygun olmayan davranışlarından bahsetti. Sonra bana, kızını dinlememi emretti. Ben de bu teklifini geri çevirip: "*Sultan'ın sözü karşısında delile ihtiyaç yoktur. Onun sözü yeterlidir.*" dedim.

Bana dedi ki: "*Ülke yönetimi, Müslümanlara hizmet eden ve onlar adına iş yapan kişiye yaraşır. Oysa bu şahıs, zevkusefaya dalmış, yemek ve içmekle meşgul biridir. Müslümanlara bir lütufta bulunsa bile bunu onların menfaati için yapmaz. Ben Sultan Melik Nâsır'a Cizre'yi bize teslim etmesi için aynı olarak elli bin dinar götüreceğim. Siz de gidip meseleyi onunla istişare edinceye kadar yanınızda olun.*" Ben de ona kibarca: "*Melik Nâsır'ın hilat ve sancağını geri çevirmen hoş olmaz!..*" dedim.

Yapmak istedikleri konusundan benden destek görmeyince, benimle konuşmaktan vazgeçip Mecduddin İbnü'l-Adim ile meseleyi konuştu. O

19 Burada kastedilenler, Cizre hükümdarı Melik Mesud Şâhânşâh b. Muizzuddin Mahmud b. Muizzuddin Sencerşâh b. Gâzî'nin elçileridir.

da babası Kemaleddin ve Sultan Melik'e bir mektup yazdı. Şöyle diyordu: *"Falan kişi, Bedreddin'in Cizre hükümdarı yüzünden elinizin altından çıkmasını istemiştir."*

Sultan Melik Rahim Bedreddin Lü'lü, benden gizli olarak elçiler gönderip Melik Nâsır'a yakınlığından dolayı Sahib Kemaleddin'i içerden ayartmaya çalışıyordu. Benimle de Cizre hükümdarına bir elçi gönderdi. Ben de onun yanından ayrılıp Cizre'ye yöneldim.

Bedreddin'in gizli olarak Sultan Melik Nâsır'a gönderdiği elçisi, yerine ulaşınca Sahib Kemaleddin ve divan elçisi Şeyh Necmeddin el-Bâzerâi ile bir araya geldi. Her ikisi, Melik Muzaffer Alaeddin Ali b. Bedreddin Lü'lü ile ittifak ettiler. Çok geçmeden de Sultan Melik Nâsır'ın mendilini almayı başardılar. Melik Nâsır, sadece Mısırlılarla olan meselesini halledip konuya eğilme fırsatını bulunca onun Cizre'yi alabileceği yönünde izin vermişti.

Ben de Cizre'ye vardığımda, Melik Mesud, hemen bana yapıştı ve *"Ben sana Cizre'yi teslim edeyim. Melik Nâsır'ın yanına gideyim. Sen de burada kalırsın."* dedi. Fakat ben, bu teklifi reddettim. Ardından da Cizre'den ayrılıp Mardin'e doğru yola çıktım.

Musul Hükümdarı Bedreddin ile Haraç Talebiyle Gelen Moğol Elçileri Arasında Geçenler

Daha önce sözü edilen elçiler, Bedreddin'e ulaştıklarında beni onlarla birlikte huzuruna aldı. Elçiler, ondan yüz bin dinar istediler. Onun cevabı ise şöyle idi: *"Ben Sultan Melik Nâsır'ın kuluyum ve onun ülkedeki naibiyim. Dolayısıyla ben ona karşı sorumluyum. Ülke de onundur. Onun için eğer bu meblağın verilmesi konusunda sizinle anlaşırса ben de veririm."*

Ben de cevap olarak: *"Bizi bu konuda muaf kılan fermanlar var elimizde. Bunlara göre biz ne haraç vermeyi kabul ederiz, ne de askeri yardımda bulunuruz."* dedim. Bunun üzerine elçiler, Bedreddin'i sıkıştırdılar ve ona uygun-suz bir şekilde hitap ettiler. Bedreddin ise bana *"Beni tuzağa düşürmeleri için bunları sen bana getirdin."* dedi. Ben de ona *"Bunların sana ve bize karşı cesaret bulmalarına sen sebep oldun!"* dedim. Bu söz, onun elçilere sert muamele edip onları meclisinden kötü bir şekilde kovmasına sebep oldu.

Sonra Moğolların Musul'daki "Noyan" adlı vekilleri geldi. Ve o elçilerin yaptıklarından dolayı Bedreddin'e üzüntülerini bildirdi. Onları huzura çağırıp azarladı. Ardından onları bana getirdi. Ben Musul'daki Darü's-Sibâ'daydım. Elçilere cevabım şu idi: *"Bizler, size hiçbir şey tartıp vermeyiz. Elimizdeki belgelerin gereği olarak hiçbir vergiyi kabul etmeyiz. Bütün bu hükümdarların hepsi, bize bağlıdırlar ve size hiçbir şey vermeyeceklerdir."*

Elçiler, benden ve Bedreddin'den rahatsız bir şekilde Musul'dan çıktılar. Ardından Musul'a bağlı bölgeleri terk edip Erbil topraklarına girdiler. Bedreddin ise üzerlerine gizlice bir birlik gönderdi. Bunlar, elçi ve tüccarların yolunu kesip hepsini öldürdüler. Yanlarındaki kumaş ve malzemeleri aldılar. Noyan, bu olaydan haberdar olunca Bedreddin'in yanına gidip onu bu olanlardan sorumlu tuttu. Bedreddin ise *"Benim topraklarımda öldürülmедiler. Ancak ben, araştırıp bu işi yapanları bulacağım!.."* dedi. Ardından çevredeki kalelerden ölüm cezasına çarptırılmış olan mahkumları getirmeleri için gizlice adam saldı. Bunlar bir süre ortalıktan kaybolup yanlarında elleri bağlanmış bir grupla çıka geldiler. Bedreddin, bunların hepsinin darağacına asılmasını emretti. Beraberlerindeki kumaşları da Noyan'a takdim ederek *"Elçilere karşı haddi aşanlar işte bunlardır. Bu da onlardan almış oldukları kumaştır."* dedi. Bu hareket, Noyan'ın hoşuna gitti ve ondan memnun kaldı. Sonra Bedreddin gizlice bana *"Bu iş nasıl oldu gördün mü?! Efendimiz Sultan Melik Nâsır, böyle bir işi daha güzel çözer miydi acaba?"* dedi.

Bedreddin Lü'lü'ün Cizre Hâkimiyeti

Sultan Melik Nâsır'ın, Şeyh el-Bâzeraî ve Musul hükümdarı Bedreddin'in oğlu Melik Muzaffer Alaeddin Ali'ye mendilini verdiğinden daha önce söz edilmişti. O, Bedreddin'e ancak Mısır meselesi hallolunduktan sonra Cizre'yi alabileceği yönünde izin vermişti. Ancak mendil ona ulaştığında, söz konusu şartın gerçekleşmesini beklemedi. Hemen Cizre üzerine yürüdü ve 649 yılı Recep (1251 yılı Eylül) ayında şehre hâkim oluncaya kadar mücadele etti ve orayı muhasara altında tuttu. Melik Mesud'u yakaladı ve onu bir kayığa bindirip Musul'a doğru sürdü. Mesud Cizre'deki son veliyaht idi. Ayrıca o, Atabey ailesinin hayatta kalan son varisi idi.

Onların saltanatları, İmaduddin Zengî'nin babası Aksungur'un hâkimiyetinden itibaren bu Melik Mesud'un batışına kadar, 157 sene sürdü. Sadece kendi mülkü devam eden Allah ne yücedir!..

Bedreddin Cizre'ye hakim olunca, onu oğlu Melik Mücahid Seyfeddin İshak'a ihsan etti. 657 (1259) yılında babası Bedreddin ölünceye kadar ona vekâleten, burası onun elinde kaldı. Ardından oğul Melik Mücahid, buraya asaleten hâkim oldu.

Moğollar Şam'ı istila edinceye kadar Cizre onun elinde kalmaya devam etti. O sırada kardeşi Melik Salih'i Musul'dan çıkararak düşmanın korkusundan şehri terk edip Mısır topraklarına iltica edince burası kardeşinin elinde kaldı. Melik Salih, babasından sonra Musul'a hakim olmuştu. Ancak o da Melik Mücahid'den sonra Cizre'de kalma imkânı bulamadı. Sonunda o da şehri terk etti ve Mısır topraklarına kaçıp kardeşine katıldı. O, bu kitabı yazdığımız 679 (1280) yılında, hala orada Mısır meliklerinin hizmetinde duruyor.

Böylece Cizre, Moğol meliklerinin eline geçti. Onların vekilleri, bu kitabı yazdığımız 679 (1280) senesinde hala burayı yönetmektedirler.

Cezire Bölgesinden Melik Nâsır'ın Elinde Olan Yerler

Cezire bölgesinden onun²⁰ elinde olan yerler: Harran, Ruha, Suruç, Rakka, Ca'ber kalesi, Bire, Cumulîn ve Muvezzer. Diyar-ı Rabia'dan Sincar, Beled ve Ceziretu İbn Ömer dışında Nusaybin, Ra'suan, Dara, Habur'un tamamı ve Karkisya.

20 Ondan maksat, Melik Nâsır Salaheddin Yusuf b. Muhammed'dir.